

Отримано: 30 січня 2024 р.

Прорецензовано: 26 лютого 2024 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2024 р.

e-mail: staruh_ov@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9427-574X>

Web of Science Researcher ID: AAF-4590-2022

e-mail: alinaomelianuk@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-0754-391X>

Web of Science Researcher ID: JZL-8652-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-21(89)-31-34

Оздемір О. В., Омелянюк А. Р. Неоготичні елементи топосу в романі Ієна Бенкса «Осіна фабрика». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 21(89). С. 31–34.

УДК: 821.11131.09(411)(092)

Оздемір Оксана Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації, теорії, історії
та методики викладання зарубіжної літератури,
Рівненський державний гуманітарний університет
Омелянюк Аліна Русланівна,
магістрантка I курсу,
Рівненський державний гуманітарний університет

НЕОГОТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ТОПОСУ В РОМАНІ ІЄНА БЕНКСА «ОСИНА ФАБРИКА»

Статтю присвячено висвітленню теоретико-літературознавчих питань трактування понять «топос» та «локус», які продовжують активно обговорюватися в наукових літературознавчих колах та ще не здобули однозначного остаточного літературознавчого визначення.

Однією із продуктивних жанрових форм сучасної літератури є готичний роман, а той факт, що готичні елементи продовжують активно «пульсувати» в сучасному літературному процесі загалом і в українській літературі зокрема, (В. Шевчук, Г. Пагутяк, Ю. Винничук, М. Гримич, А. Кокотюха, В. Шкляр та ін.) актуалізує вивчення особливостей їх літературного втілення. Коли ж говорити про ідейно-стилістичні доміанти готичної літератури, то топос у ній завжди займає ідейно-домінуючу позицію. Такими ж є пріоритети її у літературі постмодерну, яка активно синтезує у свій ідейно-стилістичний арсенал засобів відображення її елементи готики.

Саме тому в даній розвідці аналізу подано неготичні елементи топосу в романі Ієна Бенкса «Осіна фабрика», що синтезує в собі суміш сновидних візій, спогадів, поринань в думки. Просторова модель готичного світу в творі унаочнює рецепцію таких рис готичного роману як химерність, алхімічно-містичний образний асортимент, нагнітання страху, таємничість, картини жаху, топос «острова смерті», старовинного маєтку, локусів «таємних» кімнат тощо, модифікуючись у простір постмодерної літератури. Тим самим засвідчуючи продовження розвитку готичної літератури і в наш час, органічно влітаючись у канву постмодерних текстів, сприяючи можливості виразніше відобразити ситуації дисгармонії, внутрішніх страхів, болю, проблем, хаосу та невизначеності сучасного світу.

Ключові слова: готичний роман, неготичні елементи, «топос», «локус».

Oksana Ozdemir,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department
of Intercultural Communication, Theory, History and Methods of Teaching Foreign Literature,
Rivne State University of the Humanities
Alina Omelianiuk,
1st year master's student,
Rivne State University of the Humanities

NEO-GOTHIC ELEMENTS OF THE TOPOS IN IAIN BANKS' NOVEL "THE WASP FACTORY"

This article addresses theoretical and literary questions surrounding the interpretation of the concepts "topos" and "locus", which are actively debated in scholarly literary circles and have not yet attained a unanimous and definitive literary definition.

A productive genre in contemporary literature is the gothic novel, and the fact that gothic elements continue to actively "pulse" in the modern literary process overall, including within Ukrainian literature (V. Shevchuk, H. Pahutiak, Yu. Yynnychuk, M. Hrymch, A. Kokotiukha, V. Shkliar, etc.), emphasizes the study of the peculiarities of their literary embodiment. When discussing the ideological and stylistic dominants of gothic literature, the topos always occupies an ideologically dominant position. The same priorities are evident in postmodern literature, which actively synthesizes elements of gothic literature into its ideological and stylistic arsenal.

Therefore, this investigation analyzes the neo-gothic elements of the topos in Iain Banks' novel "The Wasp Factory", which synthesizes a mixture of dreamlike visions, memories, and contemplations. The spatial model of the gothic world in the work illustrates the reception of gothic novel traits such as fantasy, alchemical-mystical imagery, fear, mystery, horror scenes, the topos of the "island of death", ancient estates, and "secret" chambers, modifying them within the framework of postmodern literature. This affirms the continued development of gothic literature into our time, seamlessly integrating into the tapestry of postmodern texts and facilitating a more expressive reflection of situations involving disharmony, internal fears, pain, problems, chaos, and the uncertainty of the contemporary world.

Keywords: gothic novel, neo-gothic elements, topos, locus.

Постановка проблеми. Однією із продуктивних жанрових форм сучасної літератури є готичний роман. Беззаперечно слухність думки про те, що виникнення, актуалізація та активізація даного літературного різновиду спричинена змінами світоглядних парадигм на межі XVIII-XIX, XIX-XX та XX-XXI ст., коли фіксується нестабільність, неефективність соціально-політичних систем та, відповідно, з'являється потреба переосмислення й переформатування морально-етичних,

соціально-політичних ціннісних орієнтирів. Підрив довіри до раціоналістичних систем мислення та творення на їх основі суспільних інституцій, спонукає людство змістити спектр уваги в бік духовної парадигми, в царину ірраціонального, незбагненого, інтуїтивного, підсвідомого, «потойбічного», що асоціюється із чимось містичним, загадковим тим, що вабить пізнати й лякає водночас, тим, що може прислухатися людству на шляху власного пізнання та творенню нової, досконалішої, гуманістичнішої, духовнішої реальності.

Так було в кінці XVIII на початку XIX ст., коли засвідчили свою появу в англійській літературі («Замок Отранто» Х. Волпола (1764), «Ватек» В. Бекфорда (1786), «Удольфські таємниці» та «Італієць» А. Радкліф (1794, 1797), «Монах» М. Г. Льюїса (1796), «Франкенштейн» М. Шеллі (1818), «Мельмот-блукач» Ч. Метьюріна (1820)) жанр готичного роману здійснив вдалу спробу передати ту постійну напругу, відчуття нестабільності та неспокою, «очікування», жаху, що витали в суспільстві того часу і «вибухнули», до прикладу, Французькою буржуазною революцією, що знаменувала крах ідей Просвітництва.

«Англійський «готичний» роман суттєво вплинув на наступну епоху англійського романтизму, зокрема традиції «готичної» фантастичності виявляються у творчості Кольриджа, Вордсворта, Скотта, Байрона, Шеллі, що, у свою чергу, визначило своєрідність функціонування фантастичного в англійському романтизмі. <...> Естетичні та поетологічні концепції готичної літератури, започатковані в європейській літературі, адаптували й розвинули в американській літературі протягом XVIII–XIX ст. Чарльз Брокден Браун, Едгар По, Вашингтон Ірвінг, Натаніель Готорн. Готична традиція своєрідно актуалізувалася у творчості письменників США, які свідомо орієнтувалися на англійські зразки, водночас надавали готичі значних відмінних рис, пов'язаних із національною специфікою» (Нагачевська, 2013: 99). В XIX ст. готична література розвивається в жанрі коротких творів – новела, розповідь, невелика повість; паралельно існують балади, або вірші зі «страшним» сюжетом, які свого часу використовувались в готичних романах. Жанр короткого страшного оповідання, особливо так званого «оповідання з привидами», який розповсюджується в Британії, розквітає в творах Е. Булвера-Літтона, Р. Джеймса, М. Рейнолдса, Е. Блеквуда, Ш. Ле Фаню. Та найбільш відомим романом про вампірів стає роман «Дракула» (1897) Брема Стокера. Образ графа Дракули – класичний образ вампіра, який став одним з найпопулярніших образів масової культури XX ст.

На межі XX–XXI століть в англійській літературі знов посилюється інтерес до готичної традиції, що виявляється у формі синтезу елементів постмодерного світовідчуття з елементами готики (Ю. Велті, П. Вокер, С. Кінг, Ф. О'Коннор, В. Фолкнер, І. Бенкс, П. Акройд та ін.). Це на думку таких літературознавців як Т. Н. Денисова, О. Ю. Білоус, Н. В. Колядко призводить до того, що «в літературі США останньої третини XX ст. посилюється увага до готичної традиції, яка експлікується в низці художніх творів, що їх критики назвали явищами «новітньої готики», «неоготики» (Нагачевська, 2013: 99), або «постготичною прозою» (Білоус, 2004).

Отже, той факт, що готичні елементи продовжують активно «пульсувати» в сучасному літературному процесі загалом і в українській літературі зокрема, (В. Шевчук, Г. Пагутяк, Ю. Винничук, М. Гримич, А. Кокотюха, В. Шкляр та ін.) актуалізує та створює перспективи подальшого наукового вивчення особливостей їх літературного втілення. Дослідженням особливостей готики та жанру готичного роману займалися такі вчені як О. Важенина, І. Васишин, Т. Денисова, І. Денисюк, І. Качуровський, Н. Лобас, Л. Масенко, С. Павлунок та ін., проте, більшою мірою їхній погляд був скерований на вітчизняний контекст цієї проблеми. Ксенія Сізова у статті «Готичний роман у літературі постмодернізму: традиційне й новаторське» (2013) піддає аналізу вже безпосередньо роман І. Бенкса «Осіна фабрика», проте акцент її уваги зосереджено на сюжетній схемі, системі образів і художніх прийомів, архітектоніці твору та хронотопу загалом. Виокремлюються елементи традиційного готичного роману і надбання постмодерністської прози. Неоготичним елементам топосу в творчості І. Бенкса, поки, уваги приділено не достатньо. Що також робить дану розвідку актуальною.

Метою даної розвідки є аналіз неготичних елементів топосу в романі Ієна Бенкса «Осіна фабрика». Дана мета конкретизується у ряді завдань:

- з'ясувати теоретико-літературознавчі основи трактування понять «топос» та «локус»;
- з'ясувати особливості неготичних елементів топосу в романі І. Бенкса «Осіна фабрика».

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із особливостей літератури межі XX–XXI ст. є експерименти із синтезом постмодерних елементів із елементами готичного стилю. Зокрема в хронотопній площині.

Коли говорити про готичну літературу, то топос у ній завжди займає ідейно-домінуючу позицію над часовими характеристиками. Такими ж є пріоритети й у літературі постмодерну, зокрема в романі І. Бенкса «Осіна фабрика».

Терміни «топос» і «локус» семантично схожі, бо фактично позначають категорію «місця» у художньому творі та пов'язані з хронотопом, проте зумовлюють різноманітні понятійні тлумачення і методологічне використання. «Дослідники Ю. Безхутрий, І. Вихор, М. Калиняк, І. Козлик, О. Лівінська, І. Набитович, Л. Пилипюк, І. Ткаченко, В. Фоменко, Д. Чик, Ф. Штейнбук та ін. (на праці яких ми також спиралися в процесі висвітлення обраної теми) диференціюють топос і локус у розумінні логічних відношень цілого і частини (топос міста, локус вулиці, театру, приміщення). М. Ловчинський, А. Михайлова використовують поняття топос в широкому значенні, окремо не виділяючи локальні структури міста як компоненти географічного простору (топоси міста, топос будинку, церкви, ратуші). У літературознавстві існує також думка про те, що один і той же просторовий образ може називатися як топосом, так і локусом, залежно від усвідомлення його як національного символу з актуалізацією його репрезентації оцінних смислів чи реального опису з превалюючими в тексті денотативно-референційними відсиланнями (С. Ігнат'єва, В. Прокоф'єва, Т. Субботіна та ін.). <...> Враховуючи сконстатовану дилему розмежування дефініцій понять топосу і локусу у літературознавстві, недостатньо дослідженою залишається проблема критеріїв чіткого розрізнення топосу і локусів як компонентів географічного простору» (Боклах, 2012). Слушними, на нашу думку є міркування вітчизняного літературознавця Ф. Штейнбука, який характеризує специфіку вживання і розмежування термінів топос і локус, звертає увагу на те, що «топос застосовується для позначення «мови просторових відношень», які проходять крізь художній текст (топос смерті, буттєвий топос, топос небуття, топос соціально-історичного часу, топос статусу, що оживають та ін.), себто дослідник називає топосами «місця» розгортання перш за все «узгальнено-абстрактних сенсів. Натомість локус позначає кореляцію лише з конкретними просторовими образами, які, вочевидь,

більше пов'язані з дійсністю» (Штейнбук, 2014: 289). Отже, на думку «Ф. Штейнбука, топос – це поліпросторове поняття, що генерує у собі характеристики абстрактного світу, тоді як локус генерує просторові складові, що мають атрибутивну констатацію у зображуваній дійсності» (Боклах, 2012).

Художній топос роману «Осина фабрика» Ієна Бенкса синтезує в собі суміш сновидних візій, спогадів, поринань в думки. Просторова модель готичного світу в творі унаочнює рецепцію таких рис готичного роману як химерність, алхімічно-містичний образний асортимент («охоронні» стовпи із черепами, трупи, кістки, ритуальний «вівтар» на горіщі, конструкція «Осиної Фабрики», загадковий кабінет батька тощо), нагнітання страху (очікування повернення брата, що втік з божевільні, постійна «підготовка до оборони» острова та ін.). Не обішовся Бенкс і без притаманних топосам готичних творів таємниць. Твір ними просякнутий наскрізь і автор не поспіхом їх «розплітає» з містичного мережива твору. Страшними виявляються таємниці вбивств дитиною своїх братів та сестри, таємниці «каліцтва» самого оповідача й головного героя Френка Колдхейма, якого виявляється скалічив не стільки пес, як власний батько, «таємниці» батькового кабінету та «каліцтва» його власної душі. Таємницю топосу внутрішнього світу шіснадцятирічного Френка уособлює в творі локус горища, що є не приступним для всіх інших і в першу чергу для батька. «Закритість» внутрішнього світу Ангуса Колдхейма перед сином, його відчуженість символізує у творі локус постійно надійно, міцно замкненого кабінету. «Одне із моїх не багатьох, так і не реалізованих заповітних бажань – це проникнути в кабінет старого. Підвал я хоча б бачив, бував там кілька разів; мені знайомі всі кімнати першого поверху й третього; на горіщі я взагалі цар і бог, там живе Осина Фабрика; а ця єдина кімната на другому поверсі до сих пір лишається для мене таємницею за семи замками, я жодного разу туди навіть не зазірав. Я знаю, що батько тримає там якісь хімікати і, вочевидь, проводить досліди, та як там і що й чим він займається насправді – поняття не маю. Звідти лиш іноді чути дивні запахи та стукіт батькової палиці» (Бенкс, 2024).

Неоготичні елементи проступають в творі й у наявності відверто натуралістичних картини жаху (особливим тут є момент із дитиною, що «посміхалася», мозок якої поїдали опариші, епізод з «помстою зайцям», собакою, що покусала Френка та ін.). Промовистою в романі є й готична атмосфера загадковості та напруженості, яка бринить у просторі твору через жажливі, витончені та холоднокровні вбивства, невідомість, брехню та відчуженість між батьком і сином/донькою, що не послаблюється аж до закінчення твору. Таким самим є і його кінець, адже він так і не дає можливості читачу «видихнути» спокійно, а, навпаки, збуджує цілий вир думок, уявлень та передчуттів щодо подальшої долі героїв твору.

Самотність та відчуженість головних героїв твору автор відтворює за допомогою топосу острову («острову смерті») як символу відчуження цих двох від суспільства, топосу дому в якому вони «пересікаються», фактично, тільки на кухні і мають змогу бути самими собою лише нарізно у локусах робочого кабінету (батько) й горища (син/донька), що символізують, як було сказано, внутрішні світи цих двох нещасних, глибоко самотніх, душевно (й фізично теж) скалічених людей.

Самотній, понурій масток, як і у готичних творах, нагадує напівзруйнований замок в якому відсутній домашній затишок та гармонія. Його покинула мати Френка, покинув його й брат, що спершу поїхав вчитися, а потім був запроторений у божевільню. «Покинули», правда, не з власної волі, два брата й сестра Френка, яких він убив.

Дім, господарем якого є поволі бідніючий інтелігент-інтелектуал лікар (а у готичних романах, як правило, аристократичний злочинець, що оповитий атмосферою загадковості) стояв самотньо на острові за межами міста. Топос дому, як і в готичних романах, містив «похмурі», загадкові кімнати та був просякнутий неприємними запахами кухні, батькових реактивів, іноді, смородом перегару й сигарет, порошу, що просочувався з підвалу, газів погано перетравленої їжі тощо. «Люблю запах кухні. Їжа, бруд на наших бахілах, а іноді й слабкий запах порошу, що просочувався з підвалу. <...> Коли йде дощ і наш одяг мокрий, то запах інший. Зимом велика чорна пічка розгонить по кімнатах тепло з ароматом сухого плавника або торфу...» (Бенкс, 2024).

О. В. Лівінська вказує, що «Дім у системі символічно-екзистенційних вимірів буття людини в світі концентрує в собі все розмаїття значень, пов'язаних із сімейним життям, подружнім коханням, любов'ю батьків до дітей та дітей до батьків, спільною працею та життям у всіх його буденних та святкових виявах за стінами, що бережуть родинне тепло» (Лузан, 2012), які цей дім, нажалю, «покинули».

Дім в системі Бенксового твору є топосом у складі більшого топосу – острову, що з'єднаний із зовнішнім світом, «чужим» по відношенню до героїв, лише мостом. «Свій» світ – острів, дім, «таємні кімнати», головний герой ретельно оберегає, створюючи всякого роду захисні бар'єри та перепони (дамби, ритуальні стовпи, засідки тощо) на випадок вторгнення зовнішнього, «чужого світу», що символізує замкнутість його власного, внутрішнього світу.

Топос острова символізує замкненість, відмежованість від соціуму, цивілізації, перебування на одинці з природними стихіями та самим собою, «дозволяє автору створити ідеальне експериментальне поле, яке концентрується виключно навколо одного героя (або групи героїв), тому що віддаленість та ізольованість острову перешкоджають будь-якому впливу зовні. <...> В англійській літературі образ острова набуває особливої значущості не тільки тому, що є ідеальним простором для морально-філософського експерименту, а й у зв'язку із специфікою національного менталітету, його особливого ставлення до острівної тематики» (Закреницька, 2020).

Таким чином, топоси острова й мастку (замок у готичних творах) також відсилають нас до асоціацій із готичною традицією відображення глибин відчуження, загадковості, таємниць потойбічного, незбагненого, непізнаного внутрішнього світу відчуженої людини.

Висновки. Отож, такі готичні елементи топосу як химерність, алхімічно-містичний образний асортимент, нагнітання страху, таємничість, картини жаху, топос «острова смерті», старовинного мастку, локусів «таємних» кімнат тощо, модифікуючись у простір постмодерної літератури, зокрема роман І. Бенкса «Осина фабрика», свідчать про правомірність твердження Мері Хелен Снодграсс, яка в Енциклопедії готичної літератури зазначає, що «готичні твори наділені невичерпною креативною енергією, яка еволюціонувала від лицарства, благочестя, таємничості, відплати і середньовічної магії до гротеска, ілюзії, сенсаційності, розмитості та незговірливості, поширених в епоху романтизму, і має продовження в сучасному різножанровому мистецтві» (Snodgrass, 2005: 152), сприяючи можливості виразніше відобразити ситуації дисгармонії, внутрішніх страхів, болю, проблем, хаосу та невизначеності сучасного світу. А той факт, що й вітчизняні письменники (В. Шевчук, Г. Пагутяк, Ю. Винничук, М. Гримич, А. Кокотюха, В. Шкляр та ін.) використовують в своїй творчості готичні

елементи, робить розвідки даного характеру актуальними та актуалізує подальшу їх появу в літературознавчому просторі.

Література:

1. Бенкс І. *Осина фарбика*. URL: <https://uabooks.net/reader/310/> (дата звернення: 12.01.2024)
2. Білоус О. Ю. *Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози)*. Американська література на рубежі ХХ-ХХІ століть: матеріали ІІ Міжнар. конф. з літератури США. Київ, 24–26 верес. 2002 р. / Уклад. Т. Н. Денисова. Київ: ІМВ, 2004. С. 191–203.
3. Боклах Д. Ю. *Дефініції і взаємозв'язок категорій топосу, локусів, хронотопу міста та їх реалізація у міському тексті художнього твору*. URL: <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/download/6778/6271/> (дата звернення: 16. 01. 2024).
4. Закреницька І. *Хронотоп острова в ранніх романах В. Голдінга*. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4206/Zakrenytska-I.I.-Angl-M19-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16. 01. 2024).
5. Лузан А. О. *Вступ до філософії*. URL: <https://kpdі.edu.ua/biblioteka/%D0%92/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%97%20%D0%9B%D1%83%D0%B7%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.%D0%9E..pdf> (дата звернення: 16. 01. 2024)
6. Нагачевська О. *Трансформація готичної літературної традиції в сучасному романі США*. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5739/1/20.pdf> (дата звернення: 16. 01. 2024).
7. Штейнбук Ф. *Прологмени до студій тілесної тропосфери. Теоретична і дидактична філологія*: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: ПХ ДПУ, 2014. Випуск 18. С. 286–294.
8. Snodgrass M. E. *Encyclopedia of Gothic literature. The essential guide to the lives and works of gothic writer*. New York: Facts On File, Inc., 2005. 497 p.

References:

1. Banks I. *Osyna fabryka*. [The Wasp Factory]. URL: <https://uabooks.net/reader/310/> (Last accessed:12.01.2024).
2. Bilous O. Yu. (2004). *Arkhetypy hotychnoho romanu (sproma semiotychnoho analizu hotychnoyi prozy)* [Archetypes of the Gothic novel (an attempt at semiotic analysis of Gothic prose)]. *Amerykans'ka literatura na rubezhi XX–XXI stolit': materialy II Mizhnar. konf. z literatury SSHA*. Kyiv, 24–26 veres. 2002 r. / Uklad. T. N. Denysova. Kyiv: ІМВ. S. 191–203.
3. Boklakh D. Yu. (2012). *Definitysi i vzyemozv'yazok katehoriy toposu, lokusiv, khronotopu mista ta yikh realizatsiya u mis'komu teksti khudozhn'oho tvoruv* [Definitions and relationships of the categories of topos, loci, chronotope of the city and their implementation in the urban text of the artistic work]. URL : <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/download/6778/6271/> <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/download/6778/6271/> (Last accessed:14. 01.2024).
4. Zakrenyts'ka I. (2020). *Khronotop ostrova v rannikh romanakh V. Holdinha* [Chronotope of the island in the early novels of V. Golding]. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4206/Zakrenytska-I.I.-Angl-M19-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Last accessed:15.01.2024).
5. Luzan A.O. (2012). *Vstup do filosofiyi* [Introduction to philosophy]. URL: http://mobile.pidruchniki.ws/1546022549004/filosofiya/lyudske_isnuvannya_yogo_modus (Last accessed: 15.01.2024).
6. Nahachevs'ka O. (2013). *Transformatsiya hotychnoyi literaturnoyi tradytsiyi v suchasnomu romani SSHA* [Transformation of the Gothic literary tradition in the modern USA novel]. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5739/1/20.pdf> (Last accessed: 16. 01. 2024).
7. Shteynbuk F. (2014). *Prolehomeny do studiy tilesnoyi tropofsfery*. [Prolegomena to the Studies of the Physical Troposphere] *Teoretychna i dydaktychna filolohiya*: Zb. nauk. prats'. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu: PKh DPU. Vypusk 18. S. 286–294.
8. Snodgrass M. E. (2005). *Encyclopedia of Gothic literature. The essential guide to the lives and works of gothic writer*. New York: Facts On File, Inc. 497 p.